

Μια φιλελεύθερη ανάγνωση των γεγονότων του Μαΐου 1968

ΣΤΑΥΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Ο ΜΑΡΞΙΣΤΗΣ φιλόσοφος Αντρέ Τοζέλ σε μια πρόσφατη συνέντευξή του έλεγε ότι οι μεγάλες επαναστάσεις, όπως αυτές του 1789 και του 1917, μας έμαθαν ότι στη διάρκεια παρόμοιων γεγονότων «οι άνθρωποι δεν γνωρίζουν πραγματικά αυτό που κάνουν· όμως το κάνουν, και τότε έρχεται η κριτική θεωρία για να στοχασθεί πάνω στην αιτία αυτής της διαφοράς ανάμεσα σε μια πραγματικότητα και στα ιδανικά της»¹. Φαίνεται ωστόσο ότι η παραπάνω διάγνωση θα μπορούσε να εφαρμοσθεί και σε μη εκπληρωμένες επαναστάσεις, όπως ήταν η επανάσταση του 1968· και ακόμα ότι φορέας ενός τέτοιου στοχασμού δεν είναι αποκλειστικά η κριτική θεωρία. Η φιλελεύθερη θεωρία διεκδικεί με τη σειρά της το δικαίωμα να αποτιμήσει τη διαφορά ανάμεσα στην πραγματική δυναμική μιας τέτοιας επαναστατικής διαδικασίας και στα όσα ιδανικά διακήρυξαν οι πρωταγωνιστές της.

Στο άρθρο αυτό προτείνουμε να διερευνήσουμε τη σκέψη ενός φιλελεύθερου στοχαστή που πίστευε ότι τα υποκείμενα του Μάη δεν έκαναν τελικά την ιστορία που νόμιζαν ότι έκαναν. Ο στοχαστής αυτός είναι ο Ραϊμόν Αρόν και η επιλογή του δεν γίνεται στην τύχη. Από τους οργανικούς διανοούμενους της γαλλικής άρχουσας τάξης, ο Αρόν υπήρξε πιθανότατα αυτός που εξέφρασε με τον καλύτερο τρόπο, στην μεταπολεμική περίοδο, την προβληματική τους δισταγμούς, τις υπαναχωρήσεις αλλά και την επιθετική ορμή της τάξης του. Είναι άλλωστε ένας από τους ελάχιστους –τουλάχιστον μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '70– «μεγάλους» διανοούμενους που διέφυγαν από την ηγεμονία της αριστεράς στο χώρο των ιδεών. Η διαμάχη του με τους διανοητές του αντίπαλου στρατοπέδου, και κυρίως με τον Ζαν-Πωλ Σαρτρ, άφησε ανεξίτηλα τα ίχνη της και αυτό όχι μόνον στις στήλες των εφημερίδων, που έτσι κι αλλιώς αρέσκονται σε τέτοιου είδους μονομαχίες.

Επιπλέον, η στάση του Αρόν στη διάρκεια των γεγονότων του Μάη δικαιώσε, για μιαν ακόμη φορά, το χαρακτηρισμό του ως του σημαντικότερου συντηρητικού διανοούμενου. Του συντηρητικού, μιας και καμιά στιγμή δεν κατόρθωσε να κρύψει τον αποτροπισιασμό του για όσα συνέβαιναν γύρω του. Συγχρόνως όμως και του σημαντικότερου,

καθώς απ' όλες τις εν θερμώ αναλύσεις που παρήγαγε ο συντηρητικός χώρος, η δική του μόνον είναι άξια να συζητηθεί για τη διεισδυτικότητα της καταγραφής και τη σοβαρότητα των παρατηρήσεων.

Γιατί, αλήθεια, ποιος μπορεί να σταθεί στις διάφορες ερμηνείες περί «συνωμοσίας» που είδαν το φως εκείνες τις ημέρες; Ποιος θα μπορούσε να δώσει πίστη σ' εκείνους που είδαν τη μεγαλύτερη απεργία που συγκλόνισε ποτέ τον καπιταλιστικό κόσμο ως αποτέλεσμα μιας μηχανογραφίας του ΚΚΓ και των αριστεριστικών ομάδων ή μιας συνωμοσίας που είχε το κέντρο της στο Πεκίνο ή την Αβάνα ή την Ανατολική Γερμανία;² Ενδεχομένως, το να επισειείται το πολυκέφαλο τέρας του κομμουνισμού υπήρξε ένα αποτελεσματικό μέσο για να τρομοκρατηθούν κάποιες μερίδες της κοινής γνώμης μπροστά στις εκλογές του Ιουνίου· αυτό όμως δεν σημαίνει ότι μια τέτοια ερμηνεία είχε οποιαδήποτε σχέση με όσα πράγματι συνέβησαν.

Ίσως το κριτήριο της «σοβαρότητας» –που τον αυθαίρετο χαρακτήρα του δεν μπορούμε ν' αρνηθούμε– να πληρούσε και η απόπειρα ερμηνείας που επιχειρήθηκε από τον Αντρέ Μαλρώ. Ο υπουργός Πολιτισμού του Ντε Γκωλ είδε στα γεγονότα του Μάη μια ακόμη επιβεβαίωση της συλλογιστικής του για «κρίση του πολιτισμού». Η εξέγερση των Γάλλων φοιτητών, όπως και η εξέγερση των συναδέλφων τους στην Ολλανδία, τις ΗΠΑ, τη Γερμανία, το Μεξικό και αλλού, οφείλεται όχι τόσο σε κάποιες εκπαιδευτικές δομές που χρειάζονταν μεταρρύθμιση, όσο στην ανάγκη αυτών των φοιτητών για ελπίδα, αυτή την ελπίδα που ο πολιτισμός μας δεν μπορούσε να τους προσφέρει. Σ' αυτό απέδιδε ο Μαλρώ τους σπασμούς της νεολαίας και το μηδενισμό που εκφράστηκε μέσα από τη δράση της.³ Η παγκόσμια κινητοποίηση της νεολαίας, σύμφωνα με τον Μαλρώ, εγγράφταν αναπόφευκτα στο εσωτερικό της αγωνίας που διατρέχει τον παγκόσμιο πολιτισμό. Όμως αυτός ο πολιτισμός με τα ασαφή χαρακτηριστικά ψυχροραγούσε, ήδη, από το 1926, τη χρονιά που έγραφε τον *Πειρασμό της Δύσης*.⁴ Τα μεταφυσικά ερωτήματα που έθετε δεν του επέτρεπαν να προσδώσει στον Μάη όλη την κοινωνική και ιστορική ιδιαιτερότητα. Απλό επεισόδιο της ιστορικής μονοτονίας, ο Μάης ανήκε στην καθολι-

κή ιστορία, κανείς δεν μπορούσε να τον εκτρέψει από τη ροή του, κανείς δεν μπορούσε να τον αντιμετωπίσει.

Μέσα λοιπόν σ' αυτά που γράφτηκαν ή ακούστηκαν εκείνες τις μέρες από το συνηρητικό χώρο, η αρονική ανάλυση προβάλλει, μ' αυτόματο σχεδόν τρόπο, ως η μοναδική που μπορεί να αποτελέσει, ακόμη και σήμερα, πηγή προβληματισμού. Πριν όμως προχωρήσουμε στην καρδιά της αρονικής ανάλυσης, θα θέλαμε να αναφερθούμε, έστω και συνοπτικά, στη σχέση του Αρόν με έναν Γάλλο φιλελεύθερο στοχαστή που είχε ζήσει έναν περίπου αιώνα πριν απ' αυτόν. Ο Αρόν, ακόμα και όταν ανέλυε γεγονότα που εκτυλίσσονταν μπροστά στα μάτια του, προσέφευγε στην κλασική πολιτική θεωρία και η ανάγνωσή του της κρίσης του Μαΐου δεν ξεφεύγει απ' αυτό τον κανόνα, εμπριέχοντας πολλά στοιχεία από τη σκέψη αυτού του πνευματικού του πρόγονου.

Αρόν και Τοκβίλ

Τον Ιανουάριο του 1967 εκδίδονται στα γαλλικά *Τα στάδια της κοινωνιολογικής σκέψης*,⁵ ένα από τα βασικά έργα της αρονικής βιβλιογραφίας. Σ' ένα από τα κεφάλαιά του, ο Αρόν καταπιάνεται με τη στάση των κοινωνιολόγων απέναντι στην επανάσταση του 1848. Πριν προχωρήσει στην ανάλυση της σκέψης των Κοντ, Τοκβίλ και Μαρξ, ο συγγραφέας κάνει μια προκαταρκτική διαπίστωση που αφορά την ομοιότητα που παρουσιάζει ο επαναστατικός-αντεπαναστατικός κύκλος 1848-1851 με τους πολιτικούς αγώνες του 20ού αιώνα. Σίγουρα όλα τα στοιχεία της διαπλοκής αυτής δεν θα μπορούσαν να βρουν μια πιστή απεικόνιση στα διαδραματιζόμενα του αιώνα μέσα στον οποίο ζούμε, αλλά κάτι τέτοιο ελάχιστα μειώνει τη δύναμη της αναλογίας, σημειώνει ο Αρόν.

Στη συνέχεια, καταγράφοντας τις αναλύσεις των τριών κοινωνιολόγων, ο Αρόν δεν κρύβει την προτίμησή του για τον δεύτερο απ' αυτούς. Γιατί όμως αυτή η εκλεκτική συγγένεια με τον αριστοκρατικής καταγωγής Τοκβίλ; Ο στοχαστής του 20ού αιώνα και αυτός του 19ου μοιράζονται, σύμφωνα με τα λεγόμενά του, ένα πάθος ζωής: το πάθος των πολιτικών ελευθεριών. Και για τους δύο οι πολιτικές ελευθερίες παίρνουν σάρκα και οστά μέσα από τους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς. Σε κανέναν, όμως, δεν διαφεύγει το γεγονός ότι οι θεσμοί αυτοί δεν έχουν οργανική σχέση με την κοινωνία και τις ανάγκες της. Πρόκειται περισσότερο για τεχνητά κατασκευάσματα, των οποίων όμως ο ρόλος είναι αναντικατάστατος, μιας και είναι προορισμένοι να διαφυ-

λάξουν τις πολιτικές ελευθερίες. Αυτοί οι απαραίτητοι-εύθραστοι θεσμοί δεν μπορούν να λειτουργήσουν παρά μόνο όσο υπάρχουν κανονικότητες. Τίποτα λοιπόν δεν απειλεί περισσότερο την ασταθή ύπαρξή τους όσο οι διακοπές αυτών των κανονικότητων, όσο, δηλαδή, οι επανα-

πνεύμα των σαλονιών και στην πολιτική το πνεύμα της λογοτεχνίας. Αυτό που αποκαλώ λογοτεχνικό πνεύμα στην πολιτική συνίσταται στο ν' αναζητάς αυτό που είναι ευφές και καινούριο, περισσότερο απ' αυτό που είναι αληθινό, στο ν' αγαπάς αυτό που είναι όμορφο περισσότερο

στάσεις. «Ήξερα», γράφει ο Τοκβίλ, «ότι αν μια μεγάλη επανάσταση μπορεί να θεμελιώσει την ελευθερία σε μια χώρα, η διαδοχή περισσότερων επαναστάσεων καθιστά για μεγάλο χρονικό διάστημα κάθε κανονική ελευθερία αδύνατη».⁶ Το κλείσιμο του κύκλου 1848-1851 με τη «νόθα» μοναρχία του Λουδοβίκου θα επιβεβαιώνει την πρόγνωση του Τοκβίλ.

Η συμπάθεια όμως του Αρόν στρεφόταν προς τον Τοκβίλ και για έναν άλλο λόγο. Ο Τοκβίλ είχε αναλύσει τα χαρακτηριστικά και τις συνέπειες της ανάμειξης των Γάλλων διανοουμένων στην πολιτική ζωή μ' έναν τρόπο που ο Αρόν επικροτούσε. Πιστεύοντας σε αφηρημένες αρχές, σε γενικόλογες θεωρίες, επιθυμώντας το αυθεντικό, το ευφές και το καινούριο, ο «άνθρωπος των γραμμάτων» στη Γαλλία, έγραφε ο Τοκβίλ, δυσπιστούσε απέναντι στα γεγονότα και, έχοντας μια απέραντη πίστη στη θεωρία, δεν αναμετρούσε με ακρίβεια τους αναπόφευκτους κινδύνους που συνοδεύουν τις επαναστάσεις. Αυτό το πνεύμα θα συναντούσε ο Τοκβίλ το βράδυ της 25ης Φεβρουαρίου 1848 στο πρόσωπο του φίλου του, λογοτέχνη και ιστορικού, Αμπέρ. Ο Αμπέρ δεν έκρυβε τον ενθουσιασμό του για τα επαναστατικά γεγονότα που είχαν προηγηθεί. Νά πώς τον περιέγραφε ο Τοκβίλ: «Ο Αμπέρ ήταν ένας άνθρωπος του πνεύματος και, πράγμα που αξίζει περισσότερο, ένας άνθρωπος της καρδιάς... Δυστυχώς, ήταν πολύ επιρρεπής στο να μεταφέρει στη λογοτεχνία το

απ' αυτό που είναι χρήσιμο, στο να φαίνεται ευαίσθητος στο καλό παίξιμο και στην ευφράδεια των πρωταγωνιστών, ανεξάρτητα από τ' αποτελέσματα του έργου, και στο να παίρνεις αποφάσεις τελικά περισσότερο με γνώμονα τις εντυπώσεις παρά τη λογική».⁸ Στον ενθουσιασμό του Αμπέρ, ο Τοκβίλ αντίταξε τον δικό του σκεπτικισμό. Όσα είχαν προηγηθεί εκείνο τον Φεβρουάριο ήταν γι' αυτόν όχι μόνο ένας θρίαμβος της ελευθερίας αλλά μάλλον ο προάγγελος της τελικής της ήττας. Οι δύο αυτές στάσεις της γαλλικής διανοήσης, αυτή του επαναστατικού ενθουσιασμού, όποια κι αν είναι τα αποτελέσματά της, και αυτή του δύσθυμου σκεπτικισμού πάνω στο τελικό αποτέλεσμα των αναστατώσεων, επιβιώνουν σήμερα και πιθανόν θα εξακολουθούν να επιβιώνουν, σημειώνει το 1967, ο Αρόν.⁹

Ο Αρόν για τον Μάιο του 1968

Ένα χρόνο αργότερα ήρθε με απρόβλεπτο τρόπο ο Μάης. Ο Αρόν, μιας και το σκηνικό ήταν πάντα αυτό του Παρισιού, μιας και είχε ήδη επιστημονήσει ότι το έργο που παίχτηκε ανάμεσα στο '48 και το '51 είχε επαναληφθεί πολλές φορές τον 20ό αιώνα, θα διάλεγε να υποδυθεί το ρόλο του Τοκβίλ, μπροστά στην επανάσταση του Φεβρουαρίου 1848. Αυτός ο Τοκβίλ-Αρόν βρισκόταν αντιμέτωπος με τους Αμπέρ-Σαρτρ, Αλτουσέρ, Μορέν, Καστοριάδη και άλλους.

Η επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1848 είχε ξεσπάσει μέσα από τη δράση νεαρών ταραξιών που κινιόντουσαν πέρα από την επίσημη αντιπολίτευση στον Λουδοβίκο Φίλιππο, ήταν «τα χαμίνια του Παρισιού» αυτά που άρχισαν την α-νταρσία και το έκαναν ... με ευθυμία, ό-

λόγω των απεργιών, η επανέκδοση του *opus magnum* του, της *Πραγματείας Γενικής Κοινωνιολογίας*, έφθανε στα χέρια του Αρόν, από τη Γενεύη, εκείνες ακριβώς τις μέρες του Μάη.¹³ Ο Αρόν θα φόραγε συχνά σ' αυτή την ανάλυση το ένδυμα του Παρέτο και αρκετές φορές μάλι-

τους. Έζησαν μέσα σε μια ψευδαισθησι-συναδέλφωσης προσπαθώντας να ακυρώσουν το φορτίο της μοναξιάς τους. Αποδύθηκαν σε «θεατρικές» απόπειρες ι-σότητας, για να γκρεμίσουν το ιεραρχικό οικοδόμημα μέσα στο οποίο είναι εγκλω-βισμένοι. «Συλλογικός παροξυσμός», κα-τά τον Αρόν, ο Μάης, δεν ήταν παρά μια τεράστια απόπειρα «απελευθέρωσης από ψυχολογικά συμπλέγματα», δεν ήταν παρά ένα «ψυχόδραμα». Ψυχόδραμα και όχι δράμα, εφόσον έλειψε η φυσική βία, έλειψαν οι νεκροί. Οι επαναστάτες του Φεβρουαρίου 1848, γράφει ο Τοκβίλ, «μη θέλοντας ή μην μπορώντας να μιμηθούν τις αιμοσταγείς τρέλες των προγόνων τους, παρηγορήθηκαν μιμούμενοι τις γε-λοίες τρέλες τους».¹⁵ Οι επαναστάτες του Μαΐου του 1968, γράφει ο Αρόν, μιμού-μενοι τους προγόνους τους ύψωσαν οδο-φράγματα σε μια εποχή που τα οδοφράγα-ματα στερημένα από οποιαδήποτε στρα-τιωτική αποτελεσματικότητα δεν διατη-ρούσαν παρά μόνο ψυχολογική.¹⁶ Μετά-βαση από την υλική στη συμβολική απο-τελεσματικότητα, τα οδοφράγματα εξέ-φραζαν την επιβίωση της επανάστασης μέσα στο συλλογικό υποσυνείδητο και μαρτυρούσαν για την εκστατική μνήμη που διατηρούν οι Γάλλοι για τις επανα-στάσεις-πανηγύρια τους, τις μοναδικές στιγμές που κατορθώνουν να βιώσουν, έστω και προσωρινά, όσα τους αρνού-νται καθημερινά.

πως τα σχολιαρόπαιδα όταν πάνε διακο-πές...¹⁰ Όμοια, στο Μάη, το έναυσμα το έδωσαν νεαροί εξωκοινοβουλευτικοί που επιζητούσαν τη γέννηση της επανάστα-σης μέσα από τη χαρά και όχι από τη θυ-σία».¹¹ Όλους αυτούς όμως θα έπρεπε να τους πάρει κανείς στα σοβαρά, σημειώνει ο Αρόν, γιατί άνοιξαν ένα ρήγμα, απ' ό-που θα μπορούσαν να εισχωρήσουν α-νορθολογικές και απρόβλεπτες δυνάμεις. Και αυτό όχι τόσο για τις ιδέες τους, ε-φόσον οι ιδέες αυτές είναι προμαρξιστι-κές, ουτοπικές, «λησμονούν έναν αιώνα ιστορίας και αγνοούν τους καταναγκα-σμούς της επιχείρησης και της οικονο-μίας».¹²

Εξάλλου, στη διάρκεια των επανα-στατικών αναστατώσεων, μικρή σημασία έχει το περιεχόμενο των ιδεών που κατα-τίθενται, των συνθημάτων που εκτοξεύο-νται, των λόγων που λέγονται. Ο αναλυ-τής, συνιστά ο Αρόν, είναι προτιμότερο να στραφεί προς τις συγκινησιακές και συναισθηματικές καταστάσεις των πρω-ταγωνιστών. Μια τέτοια ερμηνευτική πρόταση, παρούσα στον Τοκβίλ, είναι περισσότερο τυπική ενός άλλου συντηρη-τικού κοινωνιολόγου, του Βίλφρεντο Παρέτο. Ο Παρέτο δεν διαισθάνθηκε την επικράτηση των σοσιαλιστικών ιδεών, ό-πως ο Τοκβίλ, και δεν προφήτεψε ότι οι αγώνες του 20ού αιώνα θα έχουν κοινω-νικό χαρακτήρα, γιατί γράφοντας στο γύρισμα του αιώνα βίωσε με τρόμο όλα αυτά που ο Τοκβίλ διείδε. Από μια πα-ράξενη τύχη, μέσα από χίλιες δυσκολίες

στα χωρίς να βγάλει το άλλο, του Τοκβίλ.

Τι έλεγε όμως ο μαρκήσιος Παρέτο; Παρατηρώντας την κοινωνική συμπερι-φορά των ανθρώπων, διαπίστωνε ότι στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώ-σεων η δράση τους είναι μη λογική. Έρ-μαιια του συναισθήματος, που αποτελεί την υποδομή της πράξης στον κοινωνικό χώρο, οι άνθρωποι να είναι παρά ταύτα υ-ποχρεωμένοι να δικαιολογήσουν τη συ-μπεριφορά τους και προσφεύγουν τότε σε a posteriori ψευδολογικούς ισχυρισμούς, σε ιδέες και θεωρίες. Δεν πρέπει όμως, συνιστά ο Παρέτο, να αρκούμαστε σε αυ-τό το απατηλό διανοητικό οπλοστάσιο, πρέπει πάντοτε να αναζητούμε τις σταθε-ρές που ωθούν τους ανθρώπους, πάει να πει τα συναισθήματα.

Ο Αρόν, σε μια «δημιουργική εφαρμο-γή» των όσων συνιστούσε ο Παρέτο, θα προσέβαινε σε μια διάγνωση της ψυχικής κατάστασης των Γάλλων. Το πόρισμα του ήταν ότι έπασχαν. Οι Γάλλοι φοιτη-τές έπασχαν από μοναξιά, από έλλειψη κοινοβιακής ζωής. Η απόσταση από τους καθηγητές και η απόσταση ανάμεσά τους τους καθιστούσε ένα «μοναχικό πλήθος». Πολλοί Γάλλοι διανοούμενοι ένιωθαν στερημένοι από το όνειρό τους για μια ε-λευθεριακή (libertaire) κοινωνία, απαλ-λαγμένη από τη σταλινική γραφειοκρα-τία. Όλοι, τέλος, υπέφεραν από ένα «σύστημα υπερβολικά άκαμπτο, από μια ιεραρχία υπερβολικά αυταρχική».¹⁴ Βγήκαν έτσι στους δρόμους προσπαθώ-ντας να εξορκίσουν την καθημερινότητά

Σε εκείνο το πανηγύρι ακούστηκαν πολλά. «Δικαίωμα στο λόγο», το ονομά-τισαν οι πρωταγωνιστές του, «μαραθώ-νιος της φλυαρίας»¹⁷ αντέτεινε ο κυνικός Αρόν. Μικρή μόνο σχέση είχαν οι ψευδο-λογικές θεωρίες που διατυπώθηκαν ε-κείνες τις μέρες με τα συναισθήματα που έσπρωξαν τους ανθρώπους στο δρόμο. Την παραμικρή επίδραση δεν θα μπο-ρούσαν να ασκήσουν πάνω στην εξέλιξη της κοινωνίας. Γιατί, αναρωτιέται ο Α-ρόν-Τοκβίλ-Παρέτο, ποια κοινωνία θα ήταν δυνατό να λειτουργήσει με βάση τις αρχές των αναρχο-ελευθεριακών και α-ναρχο-συνδικαλιστικών ιδεολογιών που κυριαρχούσαν στο κίνημα του Μάη. Η ιε-ραρχία, που οι φορείς αυτών των ιδεολο-γιών αρνιόντουσαν, είναι εγγεγραμμένη στα κύτταρα της κοινωνικής ζωής: κα-μιά κοινωνία δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς να υπάρχουν κάποιοι στη βάση της κοι-νωνικής πυραμίδας και κάποιοι στην κο-ρυφή.

Επανάσταση συγκινησιακή, λοιπόν, ε-πανάσταση ηθική, χωρίς στόχο και σχέ-διο, δεν θα μπορούσε να πληρώσει τα όσα ακούγονταν εκείνες τις μέρες. Αυτοί που κύρια την εμπύχωναν – το P.S.U., οι τροτσκιστές, οι μαοϊκοί και οι αναρχι-κοί – ήταν ανίκανοι να οικοδομήσουν μια καινούρια τάξη πραγμάτων. Το μόνο που θα μπορούσαν να κάνουν ήταν να

καταστρέψουν. Η δική τους αδυναμία όμως θα μπορούσε να σημάνει τη δύναμη άλλων. Η αληθινή ιστορία γραφόταν μακριά τους, τους προϋπέθετε χωρίς όμως να είναι αυτά που καθόριζαν τη δυναμική τους. Οι πρωταγωνιστές του Μάη έπασχαν από τύφλωση, βιάδιζαν χωρίς στην πραγματικότητα να ξέρουν πού πάνε, δεν έβλεπαν ότι στη γωνία παραμόνευε... ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης. Τις περιόδους της υπερβολικής αναρχίας τις ακολουθούν, αναπόφευκτα, περιοδοι ανταρσίας, εξέισου υπερβολικού· αυτό ήταν το μεγάλο μάθημα που κληροδότησε ο Τοκβίλ στον Αρόν· εφόσον αυτοί που πρωταγωνίστησαν σε εκείνη την αναταραχή δεν ήταν παρά κακοί επαρχιώτες ηθοποιοί, εφόσον οι ελευθεριακές μέθοδοι που επικαλέστηκαν ήταν ανεφάρμοστες στην κοινωνία, τότε η μόνη έξοδος από την κρίση δεν θα μπορούσε παρά να είναι μια λύση τύπου Λουδοβίκου Βοναπάρτη, είτε δηλαδή ένα ενισχυμένο καθεστώς τη Δεξιάς, είτε μια κυβέρνηση τύπου λαϊκού μετώπου, κυριαρχούμενη από τους κομμουνιστές. Για τον κοινωνικά συντηρητικό Αρόν, για τον προσηλωμένο στις πολιτικές ελευθερίες, αν υπήρχε κάτι στο Μάη που τον ανησυχούσε, ήταν ακριβώς αυτό το ενδεχόμενο, αυτή η πιθανότητα μετατροπής του ψυχοδράματος σε δράμα.

Ευτυχώς όμως γι' αυτόν, το ΚΚΓ, αν εξαιρέσει κανείς κάποιες στιγμές που φοβούμενο το ξεπέρασμά του από τα αριστερά έδειξε μια διάθεση συμμετοχής, συνολικά έμεινε μακριά από τα τεχαινόμενα. Αρνούμενο να στραφεί ενάντια σε μια κυβέρνηση που η εξωτερική της πολιτική είχε την έγκριση της ΕΣΣΔ, προσπαθώντας να ξεφύγει από το πολιτικό γκέτο που το είχε ρίξει ο ψυχρός πόλεμος, έπαιξε σ' όλη αυτή την περίοδο το χαρτί της ομαλότητας. Παρά τις επαναστατικές διακηρύξεις του - το ΚΚΓ ανέβαζε τον τόνο, σημειώνει ο Αρόν, κατ' αναλογία με την απροθυμία του να δράσει - , το κόμμα που διέθετε αυτό που δεν διέθεταν οι αριστεριστικές ομάδες, την υποστήριξη δηλαδή των εργατικών μαζών, το κόμμα που θα μπορούσε να θέσει ζήτημα εξουσίας, δεν το έκανε. Έγινε λοιπόν μια άτυπη συμμαχία ανάμεσα στο ΚΚΓ και το στρατηγό Ντε Γκωλ, συμμαχία που ακύρωσε τον κίνδυνο ανταρτικής εκτροπής.

Η ανταρτική εκτροπή που φοβήθηκε ο Αρόν, ή η επανάσταση που έλλισαν άλλοι, δεν έγινε. Η απουσία του ΚΚΓ και η αδυναμία των πολιτικών μειοψηφιών που συντέλεσαν στη γένεση των γεγονότων και συμμετείχαν στην εξέλιξή τους ήταν οι αιτίες γι' αυτό. Υπήρχε όμως μια επανάσταση την περίοδο αυτή, διαπιστώνει ο Αρόν· μια επανάσταση μέσα στην επανάσταση που δεν έγινε. Ο χώρος

της ήταν το γαλλικό πανεπιστήμιο και το όνομα που πήρε ήταν «φοιτητική εξουσία». Οι φοιτητές δεν αρκέστηκαν να προτείνουν ή, έστω, να συζητήσουν με τους καθηγητές τους τις μεταρρυθμίσεις που ήθελαν - μεταρρυθμίσεις που ήταν και για τον Αρόν επιθυμητές - , προχώ-

ρησαν ακόμη περισσότερο. Σύμφωνα με μια «καθαρή της ανταρσίας τεχνική», προσπάθησαν να θεσμοποιήσουν το δικαίωμα στο λόγο και δανειζόμενοι μεθόδους από τις πολιτικές επαναστάσεις έθεσαν σε εφαρμογή καινούρια όργανα διαχείρισης. Σε αυτά δεν μετείχαν, όπως στα παλιά όργανα, μόνον οι διδάσκοντες αλλά και οι διδασκόμενοι. Και αν διατρέξει κανείς τις σελίδες της «Ανέρευτης Επανάστασης» θα διαπιστώσει ότι απ' όσα συνέβησαν το Μάη τίποτα δεν φάνηκε περισσότερο απειλητικό για τον Αρόν, όσο αυτή η συμμετοχή των φοιτητών. Συμμετοχή προβληματική, γιατί κατέλυε τη «φυσική ιεραρχία» ανάμεσα σ' αυτούς που «ξέρουν» και σ' αυτούς που «δεν ξέρουν», αυτά είναι τα λόγια του.¹⁸ Συμμετοχή απαράδεκτη για το συμβολικό της φορτίο, έστω και αν αυτό δεν το ομολογεί. Συμμετοχή, τέλος, επικίνδυνη γιατί θα μπορούσε να μετατρέψει το πανεπιστήμιο σε μια «πολιτική μηχανή πολέμου», η κατάληψη της οποίας θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση της εξόρμησης για την κατάλυση της κοινωνικής τάξης πραγμάτων στο σύνολό της.

Για την αιτιολογία του Μάη

Μπροστά στα ιστορικά γεγονότα, γράφει ο Τοκβίλ, συγχρουνται σχεδόν πάντα δύο απόπειρες ερμηνείας. Η πρώτη, χαρακτηριστική των ανθρώπων των γραμμάτων, πιστεύοντας σε απόλυτα συστή-

ματα επιχειρεί να αναγάγει αυτά τα γεγονότα σε γενικές αιτίες, που συνδέονται μεταξύ τους με μοιραίο τρόπο και «καταργούν τους ανθρώπους από την ιστορία του ανθρώπινου είδους». Η δεύτερη, αυτή των πολιτικών που ζουν μέσα στην ασυναρτησία των καθημερινών γεγονότων, επιμένει στα ιδιαίτερα συμβάντα. Και οι δύο λαθεύουν, δηλώνει κατηγορηματικά ο Τοκβίλ. «Η επανάσταση του Φεβρουαρίου», σημειώνει, «όπως και τα άλλα μεγάλα γεγονότα αυτής της φύσης, γεννήθηκε από γενικές αιτίες γονιμοποιημένες... από ατυχήματα και θα ήταν ειφαινεακό το να την αναγάγει αναγκαστικά στις πρώτες ή να την αποδώσει αποζηλειστικά στα δεύτερα».¹⁹ Η ίδια ερμηνευτική πρόταση είναι παρούσα και στην αρονηκή απόπειρα ανάλυσης των αιτιών που οδήγησαν στον Μάη, έστω και αν ο συγγραφέας δεν μπαίνει στον κόπο να τη διατυπώσει ρητά.

Ανάμεσα στις γενικές αιτίες, την πρώτη θέση κατέχει αναμφίβολα, για τον πανεπιστημιακό Αρόν, η κρίση του γαλλικού πανεπιστημίου. Σε έναν σχετικά μεγάλο αριθμό σελίδων, ο Αρόν προσπαθεί να διαγνώσει την ασθένεια ενός θεσμού στο εσωτερικό του οποίου η επανάσταση έγινε, σε αντίθεση με την υπόλοιπη κοινωνία. Οι φοιτητές ανησυχούσαν για το επαγγελματικό τους μέλλον, που γινόταν ολοένα και πιο αβέβαιο, ενώ ταυτόχρονα κατατρέχονταν από μια θεμελιώδη ψυχολογική αντίφαση. Έχοντας ωριμάσει από τα 14 ή τα 15 χρόνια τους και με

φερε, σημειώνει ο καθηγητής της Σορβόνης Αρόν, και από την απόλυτη εξουσία των καθηγητών. Μοναδικοί κύριοι της έδρας, μπορούσαν ανεξέλεγκτα να αυθαιρετούν οξύνοντας τις αντιθέσεις τους όχι μόνο με τους φοιτητές αλλά και με αυτό το ημιπρολεταριάτο διανοουμένων

της άρχουσας τάξης προς τον εαυτό της, καθιστώντας την ανίκανη να αντιμετωπίσει με αποφασιστικότητα όσα συνέβησαν. Μοιάζουν σε τούτο με τους τοκβιλιανούς «ανθρώπους των γραμμάτων» του 18ου αιώνα που συνετέλεσαν στην τύφλωση της αριστοκρατίας, τύφλωση

συνείδηση της ωριμότητάς τους, ήταν παρά ταύτα υποχρεωμένοι να ζουν εξαρτημένοι και χωρίς τις υπευθυνότητες που επιβάλλει η ενηλικίωση. Την παραπάνω αντίφαση έρχονταν με καίριο τρόπο να οξύνουν οι εξετάσεις, δημιουργώντας ένα ιδιότυπο επαναστατικό δυναμικό.

Ο συγγραφέας, πιστός στο παρειανό πρότυπο ανάλυσης, δεν πίστευε τίποτα απ' όσα οι φοιτητές, ακολουθώντας τις αναλύσεις των Μπουρντιέ και Πασσερόν, καταμαρτυρούσαν στις εξετάσεις ως μηχανισμό κοινωνικής επιλογής και επικύρωσης της συμμετοχής στη μορφωμένη τάξη· αυτός προτίμησε να τις αποτιμήσει σαν ένα μηχανισμό προσβολής εύρωτων προσωπικοτήτων. Μια ακόμη αιτία επανάστασης ή, ακριβέστερα, μια ευνοϊκή συνθήκη για την εκπλήρωση της, ήταν ο αποπνικτικός συγκεντρωτισμός και η συνάδουσα έλλειψη διαφορετικότητας ανάμεσα στα γαλλικά πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Ο Τοκβίλ εξηγούσε, το 1848, ότι ο συγκεντρωτισμός διευκόλυνε την επανάσταση, μιας και όποιος γινόταν κύριος του Παρισιού κατόρθωνε να γίνει μονομιάς κύριος της Γαλλίας. Ο Αρόν εξηγούσε, το 1968, ότι μια εξέγερση που ξεκίνησε από τη Ναντέρ μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα κατέληγε στην Κομμούνια της Σορβόνης και από εκεί, λόγω του συγκεντρωτισμού και της ομοιομορφίας, εξαπλωνόταν σε ολόκληρη τη Γαλλία.

Το γαλλικό πανεπιστήμιο όμως υπέ-

που αποτελούσαν οι βοηθοί. Οι βοηθοί, άλλωστε, τασσομένοι επικεφαλής των φοιτητών, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πανεπιστημιακή επανάσταση του Μάη. Και ως προς τούτο δεν υπάρχει τίποτα το αναπάντεχο, μιας και όπως γράφει ο Αρόν: «Όλοι οι παρατηρητές των επαναστάσεων, ο Τοκβίλ και ο Παρέτο και οι άλλοι, ήξεραν ότι το πιο επαναστατικό στοιχείο δεν είναι τοποθετημένο στο κάτω μέρος της ιεραρχίας αλλά ενδιάμεσα, αυτό δηλαδή που έχει αρκετά ανυψωθεί ώστε να βλέπει με ευκρίνεια το διάστημα που έχει να διανύσει για να φτάσει στην κορυφή». ²⁰ Ακόμα και στην ανάλυση του πανεπιστημίου που επιχειρεί, ο Αρόν είναι δέσμιος του ελιτίστικου σχήματος: η ελίτ των καθηγητών δεν κινδύνευσε τόσο από τη μάζα των φοιτητών όσο από την αντι-ελίτ των βοηθών. Οι φοιτητές αποτέλεσαν απλά το εφαλτήριο στην προσπάθεια ανόδου των βοηθών.

Συγχρόνως ο Αρόν υποδεικνύει και τους διανοούμενους ως υπεύθυνους για το ξέσπασμα του Μάη. Δέσμιος αυτής της ενδημικής δυσπιστίας της γαλλικής σκέψης προς τα γεγονότα, φορείς ενός ουτοπιστικού, μηδενιστικού σχεδίου, οι διανοούμενοι πυροδότησαν μια εξέγερση χωρίς να έχουν συλλάβει την κοινωνία που θα ερχόταν να αναπληρώσει την κοινωνία που αρνιόντουσαν.

Τους διανοούμενους όμως δεν τους βαρύνει μόνον η κατηγορία ότι κινητοποίησαν τις μάζες· κατηγορούνται, επιπλέον, γιατί κλώνισαν την εμπιστοσύνη

που την οδήγησε τελικά στον αφανισμό. Ήταν σαν αυτούς τους «ανθρωπιστές» διανοούμενους του γυρίσματος του αιώνα, που στόχευε ο Παρέτο με την κατηγορία ότι αποστέρησαν την άρχουσα τάξη απ' όλη της τη ρώμη και την έκαναν τρωτή στο σοσιαλιστικό κίνδυνο. «Αν καμιά άρχουσα τάξη δεν κυριαρχεί αθώα», γράφει ο Αρόν, «μια άρχουσα τάξη που δεν είναι σίγουρη για τον εαυτό της είναι καταδικασμένη σε θάνατο». ²¹ Αν ένας διευθυντής επιχείρησης, διαβρωμένος από την επίδραση αυτού του αφρημένου και συγκινησιακού αριστερισμού, που κυρίαρχησε στη δεκαετία του '60, αισθάνεται ένοχος και δεν πιστεύει σ' αυτά που κάνει, τότε είναι σίγουρο ότι θα υποχωρήσει μπροστά στην παραμικρή τριβή. Η αρονική ανάλυση είναι ταυτόχρονα μια επίκληση στην αστική τάξη για να ξαναβρεί τις χαμένες αρετές της, για να ξαναγίνει κατακτητική.

Η αυστηρή πολιτική λιτότητας της κυβέρνησης Πομπιντού είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της αγοραστικής δύναμης των εργαζομένων και ιδιαίτερα των χαμηλόμισθων. Αυτό, σε συνδυασμό με τα πρώτα κρούσματα ανεργίας – φαινόμενο που δεν είχε κάνει αισθητή την παρουσία του από το 1945–, οδήγησε σε αναβρασμό στους εργαζόμενους, που μοιραία πήρε, λόγω γαλλικών ιδιαιτεροτήτων, «επικίνδυνες» διαστάσεις. Τα εργατικά συνδικάτα, εξηγεί ο Αρόν, στις αναπτυσσόμενες βιομηχανικές χώρες όπως η Μεγάλη Βρετανία, η ΟΔΓ, οι ΗΠΑ κλπ., είναι η βασική

των εργατικών δομών, θύματα ενός συστήματος εξουσίας που δεν θεμελιώνεται στη γνώση ή τις ικανότητες, οι κοινωνικές αυτές κατηγορίες στράφηκαν ενάντια σ' ένα άκαμπτο ιεραρχικό πρότυπο, ενάντια σε μια συγκεντρωτική γραφειοκρατία, ενάντια, τέλος, σε μια αυταρχική

συντηρητική δύναμη: συνδικάτα διεκδικητικού χαρακτήρα αποτελούν τον ύψαλο πάνω στην οποία προσκρούει ο επαναστατικός αναβρασμός των εργατών. Σε αντίθεση με αυτά, τα γαλλικά συνδικάτα, με το χαμηλό ποσοστό αντιπροσώπευσης της εργατικής τάξης, δεν κατορθώνουν να την ενσωματώσουν στην κοινωνία και, κατά συνέπεια, να μετριάσουν τον επαναστατικό της πυρετό, που καταλήγει αναπόφευκτα σε απόπειρες ανατροπής της κεντρικής εξουσίας. Σε αυτή τη δομική αδυναμία των συνδικάτων πρέπει να προστεθεί η φρεσκάδα που διατηρούν στην ψυχή του γαλλικού λαού οι επαναστατικές παραδόσεις. Οι Γάλλοι, με αυτή την ενδημική δυσπιστία προς τους κυβερνώντες, την οποία είχε ήδη επισημάνει ο Τοκβίλ, είναι πάντοτε έτοιμοι να αποδεχτούν την πτώση του καθεστώτος κάτω από την πίεση του «πεζοδρομίου».

Ο Μάης του '68 όμως δεν πρωτοτύπησε τόσο στο ότι οι εργάτες, ανήσυχoi από τα πρώτα σημάδια μιας οικονομικής κρίσης, κατέβηκαν στους δρόμους: το ανένδοτο του Μάη, υποστηρίζει ο Αρόν, εδράζεται στην κινητοποίηση ενός τμήματος της μπουρζουαζίας. Οι βοηθοί του πανεπιστημίου, τα στελέχη των επιχειρήσεων και άλλες συναφείς κοινωνικές κατηγορίες, «μικρομπορζουαζία μιας μεγάλης μπουρζουαζίας, παρά προλεταριάτο μιας μπουρζουαζίας», προσέδωσαν με τη συμμετοχή τους στο εξεγερσιακό γίγνεσθαι του Μάη μια φουντουριστική διάσταση. Θύματα της σκληρύνσης

μορφή εξουσίας.

Τις παραπάνω γενικές αιτίες ήρθαν να γονιμοποιήσουν μια σειρά από ατυχήματα ή, αλλιώς, μια σειρά από άστοχες ενέργειες της κυβέρνησης. Η στάση της δεν είχε συνοχή. Υπερβολικά ανυποχώρητη στην αρχή οδήγησε στη συσπείρωση ευρύτερων κατηγοριών γύρω από μια μικρή ομάδα ταραξιών. Και ενώ θα περίμενε κανείς, σημειώνει ο Αρόν, να κρατήσει με συνέπεια τη στάση που είχε αρχικά επιλέξει, η ικανοποίηση από τον Πομπιντού των αιτημάτων των διαδηλωτών, που εκφράστηκε με το άνοιγμα της Σορβόνης, έδωσε την εντύπωση ότι οι εξεγερμένοι είχαν νικήσει, με αποτέλεσμα να ελεκταθούν και άλλοι οι ταραχές. Στο παραπάνω θα έπρεπε να προστεθεί η αποτυχημένη τηλεοπτική εμφάνιση του Ντε Γκωλ, στις 24 Μαΐου, και η ανεξήγητη εξαφάνισή του λίγο αργότερα, που δημιούργησε την αίσθηση ενός κενού εξουσίας.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε ότι για την ανάγνωση αυτής της ιδιότυπης κοινωνικής συγκρούσης ο Ραϊμόν Αρόν συμβουλευτήκε τη συντηρητική φιλελεύθερη σκέψη. Διέλεξε, όχι τυχαία βέβαια τους «εχθρούς» των επαναστάσεων, τον Τοκβίλ και τον Παρέτο, για να αναλύσει την καταγωγή και την εξέλιξη των γεγονότων που ανέδειξαν με καιρίο τρόπο

πόσο εύθραυστες είναι οι σύγχρονες κοινωνίες. Προσέτρεξε στους κλασικούς για να στηρίξει την άποψη ότι η εξέγερση των μηνών Μαΐου και Ιουνίου είχε τη δική της λογική, μια λογική τελείως ξένη προς αυτή των πρωταγωνιστών της. «Ψυχόγραμμα», «συλλογικό ντελίριο», «τεράστια προσπάθεια απελευθέρωσης από ψυχολογικά συμπλέγματα», «συλλογικός παροξυσμός», «καρναβάλι», «κωμωδία», ο Αρόν δεν φείσθηκε λέξεων για να καταδικάσει την απειλή που διαγράφηκε ενάντια στη φιλελεύθερη τάξη πραγμάτων. Οι πρωταγωνιστές του Μάη, αποφάνθηκε ο Αρόν, έπασχαν από τύφλωση. Δεν κατόρθωσαν έτσι να δουν ότι το κίνημά τους δεν μπορούσε παρά να απολήξει σ' ένα αυταρχικό καθεστώς, είτε της γαλλικής δεξιάς είτε της κομμουνιστικής αριστεράς. Για έναν στοχαστή που ποτέ δεν ενοχλήθηκε από την επιβίωση των κοινωνικών ανισοτήτων, εφόσον τις θεωρούσε φυσικές, ο μείζων κίνδυνος των επαναστατικών διεργασιών ήταν η κατάλυση των πολιτικών ελευθεριών.

Θα περίμενε ίσως κανείς ότι η αυστηρή κριτική, που άσκησε «εν θερμώ» ο Αρόν, θα μετριάζοταν με την πάροδο του χρόνου. Σ' όλα όμως τα βιβλία που εξέδωσε μετά τον Μάη,²² η ερμηνευτική γραμμή και η τραχύτητα των σχολίων του παραμένουν αναλλοίωτα, και αυτό μέχρι το τελευταίο βιβλίο του που κυκλοφόρησε όσο ζούσε, τα *Απομνημονεύματα*. Στα *Απομνημονεύματα*, που είδαν το φως το 1983, ενώ και πάλι η ανάλυση δεν διαφέρει από τις προηγούμενες, υπάρχει στο κλείσιμο του κεφαλαίου του αφιερωμένου στο Μάη μια περίεργη διαπίστωση: η τάξη πραγμάτων, γράφει ο Αρόν, που αποκαταστάθηκε μετά τον Μάη είναι καλύτερη από την παλιά.²³ Υπήρχαν λοιπόν στο «ψυχόγραμμα» του Μάη θετικότητες που ο Αρόν είχε παραγνωρίσει; Μάλλον δεν πρόκειται γι' αυτό. Ανάμεσα στην *Ανεύρετη Επανάσταση* του 1968 και την απρόβλεπτη διαπίστωση των *Απομνημονεύματων* του 1983 είχαν αλλάξει πολλά στον πολιτικό και ιδεολογικό ορίζοντα της Γαλλίας. Οι αριστεριστικές οργανώσεις που συμμετείχαν στα γεγονότα του Μάη δεν υπήρχαν πια και όσες υπήρχαν φυτόζωσαν. Το ΓΚΚ, καταγράφοντας τη μια εκλογική αποτυχία μετά την άλλη, ακολουθούσε ανενόχλητο το δρόμο της πολιτικής περιθωριοποίησής του. Και το πιο σημαντικό, η ηγεμονία της Αριστεράς στο χώρο των ιδεών είχε κλονιστεί σοβαρά από την επίθεση που είχε εξαπολύσει στα μέσα της δεκαετίας του '70 ο φιλελεύθερος χώρος.

Έτσι λοιπόν, τίποτα ή σχεδόν τίποτα από εκείνα που απειλούσαν τις κοινωνικές και πολιτικές κανονικότητες, τις τόσο αρεστές στον Αρόν, δεν έμοιαζε να είναι ζωντανό. Όλοι πια θα μπορούσαν να γί-

νουν κάτοχοι του Μάη του '68, εκτός ίσως από τους «φυσικούς» κληρονόμους του που ήταν οι αριστερές σκέψεις. Όταν ο αντίθετός σου, λοιπόν, δεν θέλει ή δεν μπορεί να διεκδικήσει τις μνήμες για λογαριασμό του, μπορείς να το κάνεις εσύ στη θέση του, ακόμα και όταν πρόκειται για δικές του μνήμες. Ο Ραϊμόν Αρόν φαίνεται ότι γνώριζε καλά το μάθημα αυτό, και μέσα από τη μικρή φράση των Απομνημονευμάτων επιχειρούσε μια καινούρια «ιστορική» ανάγνωση. Ο Μάης δεν ήταν πλέον ανάγκη να εξορκιστεί, θα μπορούσε κάλλιστα να ενσωματωθεί στη φιλελεύθερη προβληματική. Ο αιφνίδιος θάνατος του Αρόν, την ίδια χρονιά που κυκλοφόρησαν τα Απομνημονεύματα, διέκοψε το εγχείρημά του. Θα το πραγματώναν όμως άλλοι στη θέση του και η μικρή φράση του Αρόν θα ήταν η απαρχή των προβληματισμών τους.²⁴

Από την απόρριψη λοιπόν στην αποδοχή, και μάλιστα στο εσωτερικό της ίδιας σκέψης ή, αλλιώς, το εξαιρετικά κοινότοπο αλλά πάντα επίκαιρο: καμιά ερμηνεία της ιστορίας δεν είναι αθώα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. A. Tosel, «Spinoza chez les Soviets», (Ο Σπινόζα στα Σοβιέτ), *Revue M.*, No 2, Ιούνιος 1986, σ. 25.
2. Για τις διάφορες ερμηνείες περί «συνωμοσίας», βλ. P. Beneton - J. Touchard, «Les interpretations de la crise de Mai-Juin 1968». (Οι ερμηνείες της κρίσης του Μαΐου-Ιουνίου 1968), *Revue Française de Science Politique*, Τόμος XX (No 3), Ιούνιος 1970, σσ. 504-507.
3. Από ένα λόγο που εκφώνησε ο Μαλρώ στις 20 Ιουνίου 1968, αναφέρεται στο: *ό.π.*, σσ. 526-527.
4. A. Malraux, *La tentation de l'Occident*. Στα ελληνικά κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Εξάντας.
5. R. Aron, *Les étapes de la pensée sociologique* (Τα στάδια της κοινωνιολογικής σκέψης), επανεκτύπωση [1η έκδοση 1967], Paris: Gallimard, 1980, σσ. 273-304. Στα ελληνικά κυκλοφορεί από τις εκδόσεις «Γνώση» με τίτλο «Η εξέλιξη της κοινωνιολογικής σκέψης».
6. A. de Tocqueville, *Souvenir*. (Μνήμες), Paris: Robert Laffont, 1968, σ. 764.
7. Ο Τοκβίλ αναλύει τη στάση των Γάλλων διανοουμένων στο βιβλίο του *L'Ancien Régime et la Révolution* (Το προεπαναστατικό καθεστώς και η επανάσταση). Στο περίφημο, πια, πρώτο κεφάλαιο του τρίτου βιβλίου, ο Τοκβίλ επιχειρεί μια ενδιαφέρουσα σύγκριση του Γάλλου διανοούμενου με τον αντίστοιχο Άγγλο και Γερμανό. Ο Γάλλος διανοούμενος, γράφει ο Τοκβίλ, δεν ασχολείται μόνο με την καθαρή φιλοσοφία ή τη λογοτεχνία: δεν ζει, δηλαδή, όπως ο Γερμανός ομολόγός του αποτραβηγμένος από την πολιτική ζωή.

Αλλά, και σ' αντίθεση με τον αντίστοιχο Άγγλο, δεν αναμιγνύεται καθημερινά σ' αυτή. Είναι στο μεσοδρόμο, λοιπόν, ανάμεσα σ' έναν πλήρη αναχωρητισμό και σε μια συνεχή τριβή με τις δημόσιες υποθέσεις. Αρνούμενος να ασχοληθεί μόνο μ' αυτά που στενά τον αφορούν, αναζητά τις αρχές των νόμων, το λάθος ή τη νομιμότητα των εθίμων, τις φυσικές και τεχνητές σχέσεις των ανθρώπων, τα πρωταρχικά δικαιώματα του πολίτη, την καταγωγή των κοινωνιών κ.λπ. Αποκλεισμένος όμως από τη διοίκηση, ο Γάλλος διανοούμενος δεν θέτει ποτέ σε πρακτική εφαρμογή τα συμπεράσματα των αναζητήσεών του. Η ορμή του πνεύματος του δεν μετριάζεται ούτε στο ελάχιστο από τα εμπόδια που εγείρει η πραγματικότητα: έτσι, αναπόφευκτα, υιοθετεί ουτοπικά και μηδενιστικά σχέδια.

8. A. de Tocqueville, *Souvenirs*, *ό.π.*, σσ. 764-765.
9. R. Aron, *Les étapes de la pensée sociologique*, *ό.π.*, σσ. 281-282.
10. A. de Tocqueville, *Souvenirs*, *ό.π.*, σ. 742.
11. Ν. Κον Μπεντίτ, *Αριστειασμός, φάρμακο στη γεροντική ασθένεια του κομμουνισμού*, Αθήνα: Διεθνής Βιβλιοθήκη, χ.χ., τόμος 1, σ. 123.
12. R. Aron, *La révolution introuvable*, (Η ανεύρετη επανάσταση), Paris: Fayard, 1968, σ. 14.
13. Βλ. G. Busino, «Souvenirs suisses», (Ελβετικές μνήμες), *Commentaire*, τόμος 8, (No 28-29), Φεβρουάριος 1985, σ. 138.
14. R. Aron, *La révolution introuvable*, *ό.π.*, σ. 31.
15. A. de Tocqueville, *Souvenirs*, *ό.π.*, σ. 800.
16. R. Aron, *La révolution introuvable*, *ό.π.*, σ. 87.
17. *αυτ.*, σ. 31.
18. *αυτ.*, σ. 67.
19. A. de Tocqueville, *Souvenirs*, *ό.π.*, σ. 762.
20. R. Aron, *La révolution introuvable*, *ό.π.*, σσ. 59-60.
21. *αυτ.*, σ. 130.
22. Ιδιαίτερα στο *Plaidoyer pour l'Europe décadente* (Συνηγορία για την Ευρώπη που παρακμάζει), Paris: Robert Laffont, 1977, σσ. 408-421, και *Le spectateur engagé* (Ο θεατής που παίρνει θέση) Paris: Jullard, 1981, σσ. 255-271.
23. R. Aron, *Mémoires*, (Απομνημονεύματα), Paris: Juillard, 1983, σ. 496.
25. Για μια τέτοιου είδους αξιοποίηση της μικρής φράσης του Αρόν, βλ. A. Renaut, «La révolution introuvable?» (Η ανεύρετη επανάσταση;) *Pouvoirs*, No 39, Νοέμβριος 1986, σσ. 81-89. Ο A. Renaut μαζί με δύο άλλους φιλελεύθερους στοχαστές, τον G. Lipovetsky και τον L. Ferry, βλέπουν τον Μάη όχι τόσο σαν απόπειρα εκπλήρωσης του εσχατολογικού οράματος για μια μελλοντική κοινωνία, όσο σαν κορυφαία στιγμή στην πάλη του ατομικιστικού ηδονισμού για επικράτηση. Για τα γραπτά αυτών των συγγραφέων που αναφέρονται στον Μάη, βλέπε τη βιβλιογραφία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aron, Raymond, *Essai sur les libertés*, έκδοση αναθ. και αυξ., Paris: Calmann-Levy/L.G.F., 1976, 251 σ.
- , *Les étapes de la pensée sociologique*, επανεκτύπωση [1η έκδοση 1967], Paris: Gallimard, 1980, σσ. 273-304.
- , *La révolution introuvable*, Paris: Fayard, 1968, 189 σ.
- , *Plaidoyer pour l'Europe décadente*, Paris: Robert Laffont, 1977, σσ. 408-421.
- , *Le spectateur engagé*, Paris: Julliard, 1981, σσ. 255-270.
- , *Mémoires*, Paris: Julliard, 1983, σσ. 471-497.
- Beneton Philippe, Touchard Jean «Les interprétations de la crise de Mai-Juin 1968», *Revue Française de Science Politique*, Τόμος XX (No 3), Ιούνιος 1970, σσ. 503-543.
- Busino Giovanni, «Souvenirs suisses», *Commentaire*, Τόμος 8 (No 28-29), Φεβρουάριος 1985, σσ. 137-139.
- Draus Franciszek, «Raymond Aron et la politique», *Revue Française de Science Politique*, Τόμος XXXIV (No 6), Δεκέμβριος 1984, σσ. 1198-1210.
- Ferry Luc, Renaut Alain, *La pensée '68*, Paris: Gallimard, 1985, 293 σ.
- , '68-'86. *Itinéraires de l'individu*, Paris: Gallimard, 1987, 135 σ.
- Hoffmann Stanley, «Aron et Tocqueville», *Commentaire*, Τόμος 8, (No 28-29), Φεβρουάριος 1985, σσ. 200-212.
- Lipovetsky Gilles, *L'ère du vide*, Paris: Gallimard, 1983, 249 σ.
- , «Changer la vie, ou l'irruption de l'individualisme transpolitique», *Pouvoirs*, No 39, Νοέμβριος 1986, σσ. 91-100.
- Pareto Vilfredo, *Les Systèmes Socialistes*, 7η έκδοση, Genève/Paris: Librairie Droz, 1965, (δύο βιβλία σ' έναν τόμο. X+408+492 σ.).
- , *Traité de Sociologie Générale*, γαλ. έκδοση, πρόλογος R. Aron, Genève/Paris: Librairie Droz, 1968, 1818 σ.
- Renaut Alain, «La révolution introuvable?», *Pouvoirs*, No 39, Νοέμβριος 1986, σσ. 81-89.
- Tocqueville Alexis de, *De la démocratie en Amérique, Souvenirs, L'Ancien Régime et la Révolution*, Paris: Robert Laffont, 1986, 1178 σ.